

УДК 131

Саракун Л. П.

КРИЗА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ПРИЧИНИ ТА ПРОЯВИ

Розглянуто проблему кризи національної ідентичності, окреслено основні причини її виникнення та прояви.

Ключові слова: ідентичність, національна ідентичність, самоідентифікація, субідентичність, інформатизація.

Рассматривается проблема кризиса национальной идентичности, очерчиваются основные причины ее возникновения и проявления.

Ключевые слова: идентичность, национальная идентичность, самоидентификация, субидентичность, информатизация.

The problem of crisis of national identity is examined, principal reasons of its origin and displays are outlined.

The keywords: identity, national identity, самоідентифікація, subidentity, informatization.

Сучасний динамічний, суперечливий і мінливий світ, взаємопов'язаний економічними, екологічними, соціальними проблемами, переживає складні трансформації, у процесі яких руйнуються не лише усталені соціально-економічні моделі цивілізаційного розвитку, а розчиняються в планетарній суєті фундаментальні морально-етичні цінності. Одне з пояснень сьогоденної світової кризи – бажання жити за межею можливостей (знанневих, інтелектуальних), за межею свого внутрішнього світу, за кредити й позики. Від стану мобілізаційних можливостей націй залежить успіх економічного розвитку та забезпеченості належного рівня життя. Перепади політичних температур разом зі зниженням рівня життя продукують умови, які змушують людину чи групу людей самовизначатися в національному сенсі, шукати психологічного захисту в спорідненому етнічному середовищі.

Для України проблеми самоідентифікації є більш гострими, тому що здобуття незалежності поставило її перед вибором нової ідентичності, яка найкращим чином сприятиме процесам формування політичної нації, оскільки кожна нова генерація повинна переосмислювати та заново «створювати» свою національну ідентичність, яка не є статичною конструкцією, а постійним процесом формування основних складових компонент національного буття. Ці зміни граней ідентичності, образу «Ми» проходить за активної участі держави, політиків та науковців.

Національна ідентичність – досить складне поняття, невід'ємною частиною якого є культура як один з інструментів побудови громадянського суспільства. Культура сприяє економічному зростанню, пронизує основні сфери суспільного й політичного життя, впливаючи на характер і хід соціально-політичного розвитку держави. Сучасні тенденції деградації культури спричинили формування субкультур, культурну диференціацію, що впливає на утвердження національної ідентичності.

Аналіз української наукової літератури свідчить про недостатнє вивчення проблеми національної ідентичності українців. Проте останнім часом вітчизняні вчені

В. Андрущенко, В. Бех, І. Варзар, М. Вівчарик, Я. Грицюк, А. Колодій, І. Кресіна, Л. Нагорна, І. Оніщенко, М. Попович, Ю. Римаренко, М. Шульга приділяють багато уваги дослідженню феномену національної ідентичності в контексті дослідження трансформації українського соціуму.

Інтерес фахівців до цієї теми пояснюється цілою низкою обставин. По-перше, проблематика ідентичності отримує нове осмислення в контексті глобалізації з її суперечливими тенденціями – з одного боку, інтеграції, з іншого – самотності й унікальності суб'єктів світового співтовариства. По-друге, змінилася ситуація, що вимагає уточнення концептуального змісту поняття ідентичності та визначення її критеріїв.

Проблема ідентичності в процесі глобалізації актуалізує пошук свого місця в транснаціональному просторі. Міждисциплінарний підхід дозволяє дослідити феномен ідентичності в рамках сучасних трансформацій суспільства. По-третє, дослідження цієї тематики може виявити ті риси кризи сучасної цивілізації, які впливають на становлення й зміну ідентичності, що дозволить легше адаптуватися до мінливих умов життя й дасть можливість знайти шляхи її подолання.

Культурно-цивілізаційна криза призвела до переоцінки цінностей, що раніше служили основою ідентифікації людини і суспільства. Некерованість сучасного світу викликає невизначеність людського існування та кризу ідентичності. Е. Еріксон говорив, що не можна відокремити кризу ідентичності окремої людини від сучасних їй історичних криз, оскільки вони взаємопов'язані й допомагають зрозуміти одна одну [8]. В. Табачковський зазначав, що «простором», на якому чиниться пошук відповідей на різні питання, є певний образ світу: «Саме в його межах кожен із нас самовизначається – шукає місця, власної ідентичності, стверджує її або втрачає, втрачаючи, шукає знову й знову до останнього подиху. Щоправда, й після цього пошук не припиняється, тільки чинитиметься він уже не нами, а нащадками, які залишать нас на тих місцях, де ми, здавалося б, самоздійснилися, або ж „пересунуть” на інші» [4].

Причини кризи ідентичності обумовлені насамперед інформаційними процесами, які сприяють розхитуванню національної ідентичності. Завдяки мережевим технологіям і новим засобам зв'язку традиційний «розрив» між обробленням даних та комунікацією практично нівелюється, а інформаційний простір стає єдиним.

Поява й розвиток мережі Інтернет надали унікальну можливість для проведення експериментів з ідентичністю людини й практично необмежені можливості у вираженні свого «Я». Це зумовлене властивостями цього середовища, а відносна анонімність останнього та опосередкованість комунікативних каналів впливають на засоби прояву та формування віртуальної ідентичності.

У віртуальній реальності ніщо не має значення, тому що не має значення саме значення. Замісниками значення виступає будь-що та будь-хто, будь-яка ідеальна чи матеріальна конструкція заміщає іншу. Індивід ототожнює себе зі знаками, проявляє себе через них. Утрачаючи власну ідентичність, він постає як цілісність не на основі тієї групи, до якої належить, не на основі власної діяльності, а як результат уявлень про те, ким він є (як уявляється індивід в масовій свідомості). Деякі вчені вважають, що віртуальна ідентичність складається з незалежних, іноді альтернативних субідентичностей, з яких можна скласти будь-яку нову ідентичність (як пазли). В інтернет-середовищі досить легко зібрати ці різні субідентичності в одне ціле й одержати

ідентичність як результат рефлексії на своє «Я».

Інформатизація суспільного середовища призводить до глобальних змін у людській ідентичності, яка постає як безперервно змінне явище. Проблема ідентичності є проблемою вибору й умінням вчасно зробити інший вибір, якщо попередня ідентичність уже втратила цінність. Як зауважив З. Бауман, проблема не стільки в тому, як отримати вибрану ідентичність, а в тому, яку саме ідентичність обрати. Ідентичності – це як костюми: їх можна одягати і знімати [1].

Інформатизація сучасного суспільства тісно пов'язана із загальними процесами глобалізації, яка впливає на долю країн усього світу. Глобалізація нівелює цінності національних культур, є носієм цінностей маскульту, сприяє виникненню монокультурного світу, руйнує базові основи національних культур, формує тип людини з космополітичним мисленням. Таким чином, глобалізація різко актуалізує проблему національної ідентичності як різновиду соціальної ідентичності [2, с. 121].

Національна ідентичність може бути інтерпретована як завершальний акт процесу усвідомлення індивідом чи соціальною групою своєї приналежності до певного національного утворення як підсумок прийняття ними цінностей, норм, ідеалів, якими керується ця нація, як результат оволодіння індивідом сукупністю знань про історичний шлях, яким пройшла та чи інша нація, про її долю і призначення, про місце серед інших націй [2, с. 132].

У процесі національної ідентифікації індивід ототожнює себе перш за все з державою, яку він розглядає як гарант збереження й примноження національних, духовних і матеріальних цінностей, як вищу форму організації соціуму, що дозволяє зберегти якісну визначеність нації. Однак у нашому сьогоденні увиразнилися небезпечні, часом загрозливі тенденції для української перспективи. Ідея сучасної європейської держави, яка чітко окреслилася в процесі помаранчевих подій, у реальному житті перетворюється в зовсім інше – побудову державного утворення, де від України залишається тільки назва. У процесі продовження мовної, культурної, інформаційної експансії вимальовуються контури іншої України – постколоніальної території без власної національної ідентичності.

Сьогоднішня криза національної ідентичності переживається як духовний вакуум, що супроводжується відчуттям історичної приреченості, «бездомності» та втрати національної приналежності громадян. Сутність кризи національної ідентичності полягає в зменшенні ідентифікації індивідів з колективною реальністю, яку вони раніше підтримували. Причини цієї кризи аналогічні основам криз індивідуальної ідентичності. Тут слід вказати на заперечення символів, розпад колективної пам'яті, втіленої у традиціях, втрату віри в спільне майбутнє, дисгармонію між описовим та нормативними образами себе, перервність в історії, невідповідність між уявленнями культури про саму себе і її образами в інших культурах, почуття неповноцінності порівняно з більш досконалими культурами.

Інші причини кризи національної ідентичності можна побачити в ідеологічній, світоглядній площині нації, що пов'язане, по-перше, з виснаженням культурних, духовних чинників національної ідентичності, з тотальним нігілізмом щодо історичного минулого, а також кризою національної культури; по-друге, з відсутністю національної ідеї та загальнонаціональної ідеології, здатної консолідувати суспільство.

Витоки сьогоденної кризи лежать також у характері проведених реформ кінця

минулого сторіччя, у результаті яких відбулася різка зміна ціннісних орієнтацій, які утверджувалися в життєдіяльності багатьох поколінь. Проведені реформи були стратегічно орієнтовані на заперечення унікальності національного духовного простору. У процесі реформування моделі державної культурної політики було втрачено уявлення про культуру як консолідувальний державотворчий фактор. У філософській площині аналіз джерел кризи ціннісно-нормативної бази вітчизняної культури свідчить про світоглядну невідповідність моделей реформування традиційної ідентифікації сучасним реаліям українського соціуму [5, с. 208].

Процес руйнування старих ідентичностей супроводжується маргіналізацією особи і цілих соціальних прошарків. Маргіналізація особи, за М. Шульгою, – це її відрив, відхід від якогось соціального локусу – статусу, позиції, норм, цінностей, стилю життя. Унаслідок цього особа позбавляється багатьох засобів для відтворення своєї ідентичності [7].

Маргіналізація соціуму реанімує й навіть посилює агресивно-споживацькі настрої, поєднані з політичною пасивністю та загальною «загальмованістю». Система цінностей, до якої тяжіє суспільство, у цих умовах лежить в архаїчно-традиційній площині. Почуття соціальної відповідальності поступається місцем філософії відстороненості, системі самовиправдань, прагматичному кар'єризмові, подвійній моралі, яка зводить у життєвий принцип доведений до абсурду моральний релятивізм. Оскільки різні соціальні групи, окремі індивіди шукають нові «точки опори» в різних площинах соціального буття, дедалі поглиблюється відчуття розриву єдиного духовного простору, з'являються значні коливання й відмінності у визначенні базових цінностей, загострюється полеміка навколо напрямів подальшого розвитку українського суспільства [3, с. 178].

Девальвація підвалин національної держави спричинила нову хвилю етнічності, що приводить до зміни співвідношення як між етнічними й національними культурами, так і між етнокультурними утвореннями. Етнокультурна біполярність є постійним джерелом напруження в українському соціумі.

Не можна не помічати виразної партикуляризації етнічних процесів і їх фрагментації, що створює своєрідну альтернативу консолідаційним процесам. Росіяни в Україні разом з російськомовними українцями становлять чітко окреслений сегмент соціуму, який болісно реагує на конструювання етнокультурних моделей української ідентичності й має власні (відмінні від домінуючих нині в Україні) базові цінності. Реагування політики на цю проблему спрощене й базується на доведенні відсутності будь-якої дискримінації. Але проблема подвійної ідентичності має принциповий характер: чи здатна задовольнити всіх громадян України патерналістська модель національних взаємин. Двоїстий патріотизм етноменшинних груп перебуває в стані непевної рівноваги; найменший тиск з боку держави або навіть спричинений об'єктивними причинами дискомфорт здатен викликати гострі емоційні реакції [3, с. 187].

Поглиблює кризу національної ідентичності в Україні своєрідність етноконфесійної ситуації й тривала політизація церкви. Те, що в Україні більше зареєстрованих релігійних громад, ніж у майже втричі більшій за кількістю населення Росії, часто розглядають як аргумент на користь позицій церкви у суспільстві і трактують як «релігійний ренесанс». Але аналіз особливостей ідентичності ставить під сумнів силу й усебічність впливу релігії та церкви на життя соціуму. Релігійна ідентичність передбачає певну

«ранговість»: перший ранг становить сама віра в Бога, далі йде конфесійне співвіднесення, ще далі – уцерковлення, тобто віднесення себе до певної первинної релігійної громади [3, с. 188]. Соціологічні опитування демонструють розмитість релігійних уявлень і здебільшого ритуальний характер захоплення релігією. «Релігійність, як і національна орієнтація, стали нині не стільки внутрішньою, оскільки демонстрованою, або імітованою характеристикою особистості» [6]. За даними Українського центру економічних і політичних досліджень, віруючими вважають себе 57,8 % опитаних, але повністю довіряють церкві лише 33,7 %. Майже третина (30,6 %) віруючих взагалі не відвідують релігійні відправи, кожний шостий (16,4 %) не знає жодної молитви. Тільки 41,2 % з опитаних православних визначилися із належністю до певної конфесії, причому кожний п'ятий із них (21,8 %) ідентифікує себе з УПЦ КП, кожний шостий (16,4 %) з УПЦ МП і 3 % – з УАПЦ [3, с. 189].

В Україні немає жодної конфесії, яка б домінувала в усіх регіонах держави. Україна розділена на зони впливу різних конфесій, а це означає, що протистояння буде поглиблюватися. Сподівання, що релігія може зняти в Україні гостру потребу в консолідаційній програмі, має утопічний характер.

Подолання зазначених суперечностей можливе за умови здійснення ефективної культурної політики, яка повинна спрямовуватися на оптимальне поєднання загальнонаціональних інтересів та інтересів різних етнічних груп. Саме культурна політика виступає інтегративною формою самототожності особистості й суспільства в сучасному етнонаціональному просторі України.

Література:

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман. – М. : Логос, 2002. – 326 с.
2. Искусство и цивилизационная идентичность / [отв. ред. Н. А. Хренов]. – М. : Наука, 2007. – 603 с.
3. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / Л. Нагорна. – К. : ІПіЕНД, 2002. – 271 с.
4. Табачковський В. Гуманізм та проблема діалогу культур / В. Табачковський // Філософська думка. – 2000. – № 1. – С. 11.
5. Терешкова Т. С. Соціокультурні витоки кризи національної ідентичності в Україні / Т. С. Терешкова // Філософські виміри сучасної національної реальності : матеріали між нар. наук. конф. – Т. 1. – Донецьк, 2011. – 221 с.
6. Филипович Л. Конфлікти етнічні й релігійні: нерозв'язний вузол? / Л. Филипович // Вісник НАНУ. – 2000. – № 9. – С. 11.
7. Шульга М. Маргінальність як криза ідентичності / М. Шульга // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 3. – С. 166–170.
8. Эриксон Э. Идентичность и неукорененность в наше время / Э. Эриксон // Философские науки. – 1995. – № 5–6. – С. 217.